

O suočavanju s prošlošću – razgovor s Louise L. Lambrichs

NADA KISIĆ KOLANOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Hrvatska povjesničarka Nada Kisić Kolanović razgovarala je s Louise L. Lambrichs, francuskom spisateljicom i filozofkinjom koja se u većem broju svojih djela bavila temama iz hrvatske suvremene povijesti.

Ključne riječi: Historiografija, suočavanje s prošlošću, ratni zločini, zločini protiv čovječnosti.

Louise L. Lambrichs, francuska romansijerka i esejistica židovskih korijena, rođena je u 1952. u Boulogne-Billancourtu. Diplomirala je filozofiju i stekla doktorat iz književnosti. Autorica je više knjiga.¹ Danas predaje na Fakultetu političkih znanosti u Parizu (Collège Universitaire de Sciences Po). Posljednjih desetak godina Lambrichs se bavi propitivanjem rata na prostoru bivše Jugoslavije potaknuta uvjerenjem da je ratno razaranje u bivšoj Jugoslaviji pogodilo mnogo ljudi dok ih je istodobno “malo razumjelo ideološko podrijetlo tog rata i mnogi, umjesto da joj pomognu da donosi sudove onako kako bi bilo poželjno u borbi protiv lažiranja povijesti, i dalje šire diskurs koji, smućujući duhove, unosi pometnju u mirno vršenje međunarodne pravde” (L. Lambrichs, “Genocid, poricanje i ponavljanje u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni. Međunarodna pravda pred svojim odgovornostima”, *Europski glasnik*, 13, Zagreb 2008., 7.-19.). Baveći se traumatičnim događajima XX. st. koji uključuju pitanja kao što su odgovornost za masovne zločine, rasna i druga diskriminacija, funkcioniranje pravde i pravednosti u međunarodnim instancama koji se bavi sankcioniranjem zločina protiv čovječnosti itd., Lambrichs umnogome pridonosi razumijevanju krajnjih ideoloških i etičkih implikacija naše najnovije povijesne zbilje. Taj rad približava je naporu povjesničarki/a da jasnije artikuliraju koncept koji

¹ Izdvajamo važnije: *Journal d'Hannah*, Paris 1997. (*Hanin dnevnik*, Zagreb 1996.); Mirko D. GRMEK, L. LAMBRICHS, *Les Révoltés de Villefranche: Mutinerie d'un bataillon de Wafen-SS septembre 1943*, Paris 1998. (*Buntovnici iz Villefranchea, problem jednog bataljuna u njemačkim SS-trupama u septembru 1943.*, Sarajevo 2005.); *Jeu du roman*, Paris 1998.; *A ton image*, Paris 2004.; *Nous ne verrons jamais Vukovar*, Paris 2005. (*Vukovar nikad nećemo vidjeti*, Zagreb 2007.); *Invention sociale*, Paris 2006.; *Verité médicale: Claude Bernard, Louis Pasteur, Sigmund Freud*, Paris 2008.; *La Littérature à l'épreuve du réel*, Paris 2010.

se danas prikladno naziva “suočavanje s prošlošću”. Preispitivanje nedavne traumatične prošlosti Lambrichs vidi kao potrebu da se jačaju demokratske i moralne vrijednosti društva. Tako prilazi i činjenici da njezina tumačenja u Hrvatskoj ponekad ne nailaze na puno razumijevanje. Načelo djelovanja Lambrichs je dijaloško, što je jasno dala do znanja i prilikom posljednjeg boravka u Zagrebu (9. ožujka 2011.), kada je kao gošća Odjela za međunarodnu suradnju Matice hrvatske i Hrvatske udruge stipendista francuske vlade u predavanju pokušala dodatno osvijetliti temu “Čija je žrtva Tihomir Purda?”

Ljubazno se odzvavši mojoj molbi za razgovor, Lambrichs je izrazila nadu da će njezini odgovori biti prihvaćeni na dijaloški način: “Velika vam hvala na povjerenju, čini mi se da je u današnjem kontekstu ovaj dijalog posebno važan. Možemo ga nastaviti zahvaljujući Mariji Bašić koja je prevela vaša pitanja. Na svako od njih nastojala sam odgovoriti što je moguće preciznije i tako da to bude sažeto, iako znam da neke moje riječi mogu biti predmet nesporazuma – to sam mogla zaključiti, s određenom tugom, tijekom rasprave održane u Matici hrvatskoj. Ali na koncu, ljudi su odgovorni i za način na koji shvaćaju neki tekst. U tome je, svakako, ta tragična narav ljudske sudbine. Srdačno vas pozdravljam.”

N. Kisić Kolanović: Gospođo Lambrichs, Vaša knjiga Vukovar nikad nećemo vidjeti (izvorno objavljena u Parizu 2005.) tiskana je u hrvatskome prijevodu 2007. te je rezultat napora da se utvrdi temeljno značenje Vukovara kao markantnog mjesta kolektivnog pamćenja u širim europskim razmjerima. U središtu Vašeg promišljanja jest refleksija da nam u javnom diskursu još uvijek izmiču etičke implikacije užasavajućih povijesnih događaja. Knjigom ulazite u svojevrsni dijalog sa strukovnim povjesničarima i opetovano otvarate pitanje odnosa povijesti, pamćenja i pravde. Što za Vas znači “ovladati prošlošću”?

L. Lambrichs: Za nas, kao i za vas, u igri je to da postanemo europski građani. Zbog činjenice da se dogodio ovaj zadnji rat i zbog europskih postupaka tijekom tog rata Vukovar je u mojim očima simbol, zrcalo ako hoćete, onoga što je Europa bila 1991., i onoga što je ostala i danas, u glavama većine političara. Dakle, jedna nejasna zamisao koja se teško ostvaruje, zamisao o zajedničkom prostoru nekoliko nacionalnih država koje se bave trgovinom i, načelno, ne žele više međusobno ratovati. Ali da bi taj prostor nastao stvarno, a ne samo imaginarno, moraju evoluirati mentaliteti, uključujući politički, i mora se postupno oblikovati europska povijest u kojoj će se moći prepoznati svi građani Europe. Vukovar danas za većinu Europljana spada u hrvatsku povijest. Uostalom, tako misli i većina Hrvata, koji vjeruju da sam ja tu knjigu napisala za njih, što i jest i nije točno. Knjigu sam napisala zato da pokušam shvatiti što je Europi, i Francuskoj, njezin je Ustav sastavljen na temelju univerzalnih vrijednosti ljudskih prava i ona raspolaze zakonom protiv negacionizma, proizišlim iz rada na povijesnom pamćenju koji je kod nas obavljen. “Ovladati tom poviješću” znači smatrati je i našom poviješću, poviješću nas, Europljana. Tvrditi da mi nemamo ništa s tim i da smo bili “neutralni” čini mi se licemjer-

no, posebno s obzirom na vrijednosti koje mi proglašavamo i na činjenicu da su već 1991. mnogi Europljani intervenirali na terenu. Nastojite li razmišljati o tom ratu, utvrdit ćete da su mnogi službeni predstavnici mnogih naroda bili na terenu i, dakako, njihova prisutnost i njihovi postupci utjecali su na tijek rata. Iako je lakše, u psihičkome smislu, gledati na taj rat isključivo s lokalnoga gledišta, nema dvojbe da je to, u znanstvenome smislu, krupna pogreška.

N. Kisić Kolanović: Premda je hrvatska historiografija XX. stoljeća prepuna primjera kako se oblikovala politika povijesnoga pamćenja, prema nekim povjesničarima koncept "suočavanja s prošlošću" nije dobrodošao u struku jer narušava njezinu tobožnju objektivnost i apolitičnost. Smatrate li da zanemarivanje i izbjegavanje vrijednosnih sudova u povijesnom predočavanju događaja poput rata i masovnih pokolja olakšava vladajućim političkim elitama da manipuliraju povijesnim sjećanjem?

L. Lambrichs: Iznimno važno pitanje, čini mi se. Povijest je živa disciplina, a povijesna znanost, u načelu, rigorozna. Profesionalni povjesničari dobro znaju da je povijesna objektivnost relativna i da svaka povijest uvijek traži da bude iznova pretraživana kako bi bila bolje shvaćena u svom specifičnom kontekstu. Sigurno je da suočavanje s prošlošću izaziva strah u većine ljudi, bili oni povjesničari ili ne. I jednako je sigurno da misliti često znači ometati uvriježena shvaćanja. No kako bismo mi to gradili zajedničku budućnost, malo manje mračnu od prošlosti, a da ne razumijemo prošlost iz koje dolazimo? Nejasno je to shvaćanje da bi povijest trebala biti "apolitična". Naime, i naša je sadašnjost sutra povijest. U tim uvjetima, kako bi povijest mogla biti apolitična? Kako drukčije tumačiti izraz "političke znanosti" ako ne tako da se one naslanjaju na neko, što bolje rasvijetljeno viđenje povijesti? Upravo zato što nema pronicljivosti i povijesne kritike, političke elite mogu manipulirati povijesnim pamćenjem. No biste li mi vjerovali kad bih vam rekla da je rat iz 1991. jednim dijelom rezultat komunističke historiografije i njezina utjecaja u zapadnome svijetu?

N. Kisić Kolanović: Otvarajući pitanje kolektivnoga sjećanja, Vi ukazujete na koherentnu vezu između "prešućivanja" povijesnoga zla i njegova ponavljanja u budućnosti. Čini se da takav diskurs još nije ustaljen ni u europskom preispitivanju ratnih događaja na prostoru bivše Jugoslavije. Zašto se to događa?

L. Lambrichs: Među Europljanima danas prevladava gledište da ono što se dogodilo na prostoru bivše Jugoslavije nije "njihova" povijest jer je to posve lokalna stvar. Tako oni nemaju zašto misliti da im se time valja malo pobliže pozabaviti. Znači, ostaju udobno instalirani u svojim prešućivanjima koja sam, na temelju dokumenata, davno pokazala u raznim tekstovima. I, oslanjajući se na prešućivanje, zauzimaju razne stavove, drže razne govore u vezi s hrvat-

skim, bosanskim, srpskim i albanskim vladama. Prešućivanja su, naglasimo, često nesvjesna. Zato sam i napisala knjigu *Vukovar nikad nećemo vidjeti*: da ih pokušam osvijestiti. No dogodilo se da se tisak nije nadovezao, čak ni intelektualci koji su se tijekom rata bili angažirali, a kad su prekinuta otvorena neprijateljstva, prestalo ih je zanimati što se zbiva. To da je nesvjesno prešućivanje začetak ponavljanja nisam pokazala ja, nego Freud i svi njegovi nastavljači. Uostalom, primijetit ćete da se, na drukčiji način, povijest opet ponavlja jer Haški sud prešućuje agresiju Beograda i tako omogućuje nezamislivu činjenicu da beogradsko pravosuđe danas uznemiruje branitelje i sumnjiči ih za ratne zločine. Riječ je o paklenom mehanizmu. Jednim dijelom to je rezultat činjenice da se nitko u Europi ne smatra odgovornim za bilo što, ali ih to ne sprečava da djeluju i, posebno, da prisiljavaju vaše vlade da se podrede pravosuđu čije se presude temelje na prešućivanju agresije. Prihvatiti prešućivanje, iako je ono neprihvatljivo, na neki je način uvjet ulaska u Europsku Uniju. Kako graditi Europu na prešućivanju genocida? Nemojte misliti da će trajati. Treba se boriti da se prekine s prešućivanjem tako krupne stvari, osobito kad u prešućivanju sudjeluje i međunarodno pravosuđe. Politička Europa još ne postoji, i to treba reći. Ona je projekt u nastanku. Zasad je Europa ukupnost nacionalnih država u kojoj svatko misli za sebe da je centar svijeta. A briselska administracija, sastavljena od raznih neizabranih pripadnika te Europe, mora se suočiti s nebrojenim administrativnim zadaćama. Kad sam bila kod nekih dužnosnika u Europskoj komisiji, koji se u načelu bave ljudskim pravima, odgovorili su mi da to što ja govorim ne spada u njihove zadaće. Pretpostavljam da bi oni danas imali drukčije gledište da je moj rad, objavljen 2005., bio bolje dočekan i nastavljen. Jer usprkos svemu i bez obzira na diskurse koji ih maskiraju, činjenice ostaju činjenice, što god tvrdilo tzv. postmodernističko kretanje. Mi danas, zajedno s vama, i to u boli ako smo svjesni, živimo pretpovijest Europe. Njoj je očito jako teško poroditi samu sebe. Ali ako ste me dobro pročitali, onda vam je jasno da ja govorim i o svojevrsnoj europskoj sramoti te o nečemu što ima veze, kod muškarca, s kukavičlukom, nesavjesnošću i nepoštenjem. Možete dakle zamisliti da žena koja to dođe pokazati ne mora nužno biti dobro primljena, čak ni u demokraciji.

N. Kisić Kolanović: Stručnjaci za Drugi svjetski rat i danas se zapliću u igre oko povijesnih žrtava toga rata i poraća. Žrtve komunizma još uvijek stidljivo traže svoj legitimitet upravo zbog nevoljkosti da glavnu os analize stavimo uzduž povijesnog pamćenja fenomena kolektivnog zločina. Jednom ste prilikom napisali da prva pouka iz povijesti Zapada u XX. stoljeću glasi da je "genocid po definiciji nezaboravljiv" (L. Lambrichs, "Genocid. Poricanje i ponavljanje u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni", Europski glasnik, 13, 2008., 7.-19.). U kojoj su mjeri profesionalni povjesničari skloni historiji pobjednika i žrtvama na pobjedničkoj strani?

L. Lambrichs: Mentalitet povjesničara varira ovisno o prostorima, čija su povijesna iskustva raznolika. Osim toga i povijest je zadnjih desetljeća postala

tako raznolika da je prilično teško govoriti o “povjesničarima” globalno. I na kraju, naravno, imate povjesničare nacionaliste koji radije – jer je tako politički ugodnije – žrtvuju rigoroznost discipline i grade nacionalnu legendu prije negoli rigorozno kazivanje. Što se mene tiče, prilično sam oprezna s profesionalnim povjesničarima otkad sam napisala *Vukovar nikad nećemo vidjeti*, jer sam pokazala jedan psiho-historijski mehanizam koji nitko od njih nije pokazao i mnogi ga negiraju, ustoličeni u svojim legendama. Moj se rad na neki način suočava sa stručnjacima bilo na granicama njihove discipline, bilo u njihovim nacionalnim predrasudama, bilo u onome što Freud zove “strast neznanja”. Nije Freud nizašto govorio: “Uvijek se pitaj koliki je tvoj udio u neredu na koji se žališ.” Ja sam si postavila upravo to pitanje, a mnogi profesionalni povjesničari nisu si ga postavili i još i danas odbijaju to učiniti. Rad na povijesnom pamćenju Drugoga svjetskog rata, onakav kakav je bilo moguće obaviti u Francuskoj i Zapadnoj Njemačkoj, uvelike je preoblikovao mentalitete pridonijevši istodobno i francusko-njemačkom pomirenju. Po završetku tog posla shvaćanje da povijest pišu pobjednici postalo je naivno, gotovo infantilno gledište. Francuska je država sudjelovala u deportaciji Židova i Francuzi sebe više ne smatraju “pobjednicima” nad nacističkom Njemačkom, osim ako nisu nacionalisti i negacionisti. U načelu znaju da ta navodna pobjeda baš i nije slavna, budući da je njihova država sudjelovala u judeocidu. No to ne znači da mi u Francuskoj nemamo negacionista, uključujući i one među “profesionalnim povjesničarima”. Upravo zato francuska država na kraju i jest prihvatila zakon protiv negacionizma.

N. Kisić Kolanović: Kako gledate na neusporedivost holokausta, nije li ta teza dvojbena upravo zato što nam dopušta zaključak da se on neće ponoviti u budućnosti?

L. Lambrichs: Vaše pitanje otvara teške teme. Prije svega, osobno ne pristajem na termin “holokaust”, dominantan u anglosaksonskoj sferi. Ne pristajem smatrati judeocid “žrtvenim prinosom” u ime ne znam koje teologije. Govoriti o holokaustu znači naime smatrati Židove žrtvom paljenicom. Je li to dominantno anglosaksonsko gledište? Isto tako odbijam i termin “Shoah” koji se u Francuskoj nametnuo nakon, pozornosti vrijednog, istoimenog filma Claudea Lanzmanna. Hebrejska riječ *shoah* znači “prirodna katastrofa”. U judeocidu nema ničega od prirodne katastrofe. To je ljudska katastrofa, začeli su je ljudi, u ime svojih shvaćanja i osobito svojih fantazija. Zašto Židovi? – to je pravo pitanje, civilizacijsko pitanje. U Francuskoj se i dalje raspravlja o pitanju neusporedivosti, kao i o današnjoj banalizaciji upotrebe pojma genocid. Ostavimo po strani činjenicu da dvojiti možeš o čemu god hoćeš, samo da ne moraš misliti. Ako pokušavaš misliti, onda se treba pitati što jest usporedivo, a što nije. Isprva je u vezi s uništenjem europskih Židova neusporediva izgledala činjenica da je u uništenju sudjelovala većina europskih država. S toga gledišta “oružje za masovno uništenje”, da upotrijebimo suvremeni izraz, jest sam čovjek. Ali

je ipak nezamislivo da se takav ljudski događaj može zbiti u Europi koja kaže da je kršćanska i uz to je vrlo “kultivirana” i tehnički uspješna. Čovjek se nađe pomalo u nedoumici glede “dobronamjernih osjećaja” spomenute Europe. Pitanje ponavljanja zadire i u pitanje identiteta. Pouku judeocida smatrate ili nečim što se odnosi na zajednicu ili nečim univerzalnim. S toga su gledišta i sami Židovi podijeljeni. Što se mene tiče, kao francuska Židovka ja sam odabrala i presjekla: s obzirom na ono što se dogodilo u bivšoj Jugoslaviji čini mi se da zajedničarska pouka nije dovoljna. I dalje se treba pitati zašto Židovi, odnosno što to oni predstavljaju, u civilizaciji, da se tolika mržnja mogla iskazati kroz volju za sustavnim uništavanjem. No istodobno, pomoću rada na povijesnom pamćenju koji je razotkrio brojne mehanizme, uključujući i birokratske, uputno je izlučiti i ono što je za genocidni pothvat specifično, ono što ga razdvaja od svakog drugog oblika zločina. Ako ta pitanja dovedete u vezu s onim što se dogodilo na jugoslavenskom prostoru, vidjet ćete da je u srži memorijskog pitanja današnjice još uvijek onaj amalgam između Srba i Židova koji je smiješala srpska nacionalistička propaganda – amalgam koji je postao moguć zbog ustaških slogana, ali i zbog toga što u Titovoj Jugoslaviji nije bilo kritičkog rada niti prijevoda postojećih radova. Uzmite primjer Jasenovca. Vrlo je teško objasniti da su Židovi tamo ubijani u europskom kontekstu u kojem je judeocid i poduzet – ubijani su u okolnostima koje su usporedive s drugima: Srbima, Ciganima i drugim nacionalnim manjinama, kao i protivnicima komunističkog režima jer je Jasenovac radio još neko vrijeme pod Titom – a ne samo u nacionalnom kontekstu sređivanja starih nacionalnih računa. Isto je i s logorima koji su se nalazili na teritoriju Srbije, a Europljanima su još i danas relativno nepoznati, o Amerikancima da i ne govorimo.

N. Kisić Kolanović: Poznato je da ste vrlo kritični prema instituciji ad hoc Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju koji je osnovalo Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda 1993. godine. Sud ponekad inzistira na odgovornosti svih strana koje su sudjelovale u sukobu. Koliko izostanak jasnog i nedvosmislenog očitovanja međunarodne pravde o zločinu protiv mira koji je počinila Miloševićeva Srbija (agresija na Hrvatsku te Bosnu i Hercegovinu) može utjecati na pisanje povijesti, a koliko na željeno pomirenje na ovom prostoru?

L. Lambrichs: Budući da je vaše pitanje vrlo osjetljivo, stalo mi je do toga da preciziram svoj stav da se izbjegne svaki nesporazum, koliko je moguće. U Parizu sam bila među prvima koji su govorili i pisali o tome da je riječ o napadu Beograda na Hrvatsku, zatim i na BiH, pa sam sa svojevrsnim olakšanjem pozdravila međunarodnu inicijativu o osnivanju posebnog suda. Ja kritiziram gledišta predstavnika tog suda koji su se na kraju pokazali, a o tome svjedoči knjiga Carle del Ponte, nekompetentnima da sude taj specifični zločin genocidnoga djela kao nečega što se po naravi razlikuje od običnih ratnih zločina. Problem Haškog suda jest to da je riječ o *ad hoc* pravosuđu što ga je uspostavio UN koji, uživajući imunitet, odbija svoje odgovornosti i prebacuje ih na

naše države, a ove pak i same odbijaju svoju odgovornost i prebacuju je, barem implicitno, na građansko društvo. Kao obična građanka, smatram da presude Haškog suda koji, na koncu, sudi u moje ime, predstavljaju mene. Da bih tako mislila, moram se moći identificirati s tim presudama. Moram ih moći smatrati pertinentnima. Pokazujem li neslaganje, to ne znači da mislim da je pravosuđe nepotrebno, posve suprotno. Ono je nakon takve ljudske katastrofe neophodno da bi se preživjeli mogli obnoviti. Stavite tu povijest u perspektivu europskoga konteksta. Mislite da bi se bez nirnberških presuda Nijemci bili suočili s hitlerovskom prošlošću?

Ovoj je povijesti Haški sud pristupio odozgo, kao da UN nije imao veze s njom. I iako je mogao, nije priznao zločin protiv mira, zbog razloga koje bi bilo uputno rasvijetliti – očito kulturoloških u širem smislu. Da je Haški sud priznao zločin protiv mira, da je jasno i nepristrano upotrijebio simboličnu moć jezika i rasuđivanja kojim su nadahnuti laički zakoni, situacija bi danas bila mnogo drukčija: u Srbiji bi na prednjem dijelu pozornice danas bila kretanja koja priznaju što se dogodilo – predstavljaju ih prije svega zapažene žene poput Sonje Biserko – zagovarači rata bili bi relativno marginalizirani, a mladi naraštaj već na putu jasnijeg suočavanja s onime što se dogodilo. U Hrvatskoj veterani ne bi bili progonjeni i njihova bi djeca bila spokojnija. U Bosni i Hercegovini Srbi iz Republike Srpske ne bi sebe smatrali “žrtvama” onih koje je napao Beograd, nego bi se mogli suočiti s tim što se dogodilo, zajedno sa stvarnim žrtvama Miloševićeva režima. Pomirenje bi napredovalo i moglo bi se zajedno, europski i transnacionalno, raditi na ovom pitanju negacionizma i genocidnog ponavljanja koje se zbilo na terenu, s određenim pomakom. Povijest bi već bila drukčija, a onda i historiografija. Drugim riječima, djela koja činimo, govori koje držimo, imaju učinak na druge, i to u povijesti. Sadašnji učinak haških suđenja koja su pomiješala napadača i napadnutog jest to da proizvode ludilo. Primijetit ćete da Zapadnjaci sebe smatraju vrlo racionalnima. I jesu takvi. No jesu li oni razumni? To je drugo pitanje. Čovjeka koji misli da je u pravu nemoguće je uvjeriti da je u krivu, to je moje iskustvo. I osobito je teško ako si žena, jer kad žena govori nešto različito od onoga što govori muškarac, uobičajeno je misliti da je “luda”. Možda je to dakle neki oblik ludila kad žena dođe pokazati kako muškarci, iako racionalni, katkada ispadaju jako nerazumni. Zbog tog manjka razuma, koji također ima svoje nesvjesne razloge, na djelu je ovo okrutno ponavljanje. Službeno poželjno, pomirenje mi izgleda kao pusta želja i ako nitko ne zasuču rukave, sve će se ponoviti, bez obzira na dobre namjere ovih i onih. Iako ne vjerujem u fatalnost, vjerujem u moć psihičkog mehanizma za koji sam utvrdila da postoji u toj povijesti. Prvi je dakle prioritet urezati to što se dogodilo u europsko povijesno pamćenje. To sam počela i to nastavljam raditi sa svojim studentima nakon što sam iznijela svoj rad pred Sorbonu i obranila ga kao znanstveni i istodobno etički rad, što se čini relativno novo u kontekstu u kojem na Zapadu svi govore o “bioetici”. Ne susrevši u Francuskoj, na moje veliko iznenađenje, nikoga tko bi mi pokazao da sam u krivu, smatram da sam u pravu sve dotle dok ne dobijem dokaz suprotnoga, sa svom rigoroznošću koju ta građa nameće. Drugim riječima, u

ovom pitanju moj stav jest i ostaje strogo znanstven. I iznenađena sam što se u Francuskoj svi umovi koji se smatraju znanstvenima u tom pitanju odbijaju sučeliti sa mnom. U najmanju ruku neočekivana situacija za zemlju gdje sloboda govora i demokratska rasprava u načelu služe kao vodiči javnoga života.

N. Kisić Kolanović: Kao što je Paul Ricoeur sažeto istaknuo u svojoj analizi samog procesa historiografske operacije, svjedočenje tj. "povjerenje koje se ukazuje tuđoj riječi, društveni svijet čini intersubjektivno dijeljenim svijetom". Stoga je "zdrav razum teško pogođen kada iskvarene političke institucije stvaraju ozračje međusobna nadziranja, prokazivanja, u kojem prakse laganja u korijenu glođu povjerenje u jezik", "manipuliraju pamćenjem" (Paul Ricoeur, "Pamćenje, povijest, zaborav", Quorum, 24, 2008., 238.-266.). Hoće li nam haške presude stvarati probleme u stadiju historiografske obrade ratnog sukoba na prostoru bivše Jugoslavije?

L. Lambrichs: Ricoeura jako poštujem. No mislim da se danas, osobito nakon dvadeset godina koliko se bavim ovim radom, postavlja pitanje preciziranja epistemološkog statusa psihoanalize kao discipline koja je početkom XX. stoljeća proizvela stvarno osobit preokret pokazujući činjenicu da je čovjek kao subjekt – a ne kao prirodni objekt – upisan u stvaralačko nastajanje, djelomice determinirano njegovom neosvjiještenom poviješću. To pitanje postavlja se jednako i na području medicine i na području politike i društva. Jedna hrvatska liječnica i moja prijateljica koja je čitala *Vukovar nikad nećemo vidjeti* kaže da taj rad spada u nešto što bi se moglo nazvati *Evidence Based Ethics*. Vrlo je konkretan, prilično nov i pomoću njega se može razumjeti nešto što se u filozofiji uči, ali je vrlo teško razumljivo: da moral i etika nemaju ništa zajedničko. Novo je da se to, vrlo konkretno, može pokazati pomoću povijesti ovog rata u bivšoj Jugoslaviji i načina na koji su Zapadnjaci pristupili zločinima – ovdje to ne mogu učiniti, ali mogla bih dokazati gotovo matematički.

Institucije ne postoje izvan ljudi koji ih čine, podupiru i podložni su im. Institucije plaćaju sve ljude koji rade u njima. Neki su pošteni, drugi korumpirani, a mnogi nesvjesno služe birokraciji. Kako ćete znati tko je pošten, a tko korumpiran? Do koje točke čovjek kojega plaća institucija može politiku te institucije dovoditi u pitanje a da mu ona to skupo ne naplati? Napominjem da ja ne pripadam instituciji, iako radim s mnogim znanstvenicima koje plaćaju institucije. Pišući ono što sam napisala, stvarno sam riskirala i na neki način to plaćam. Sada je pitanje je li taj rad vrijedio truda. Što se mene tiče, opet bih to učinila, jer mi se taj rad činio nužan i mnogo me naučio o onome što se zove "čovječanstvo". No i ja vama postavljam pitanje: nalazite li da vam taj rad donosi nešto novo? Pomaže li vam da razmišljate o onome što se dogodilo i zašto? U mojim očima, jedino to vrijedi. U demokraciji birate ljude koje dovodite na vlast. Kad se neki političar u Francuskoj danas služi kolektivnim pamćenjem manipulirajući, da bi opravdao to što čini, pobune se sve moguće vrste povjesničara, intelektualaca, novinara. I sami profesori pruže

otpor takvim manipulacijama. S toga gledišta demokracija funkcionira, iako nije savršen režim. No vrlo teško funkcionira u vezi s onim što se dogodilo na Balkanu i u tom smislu intelektualci također nose svoj dio odgovornosti kao što i ja nosim svoj. Cilj mi je bio pojasniti stvari, Haškom sudu, našim vlastodržcima, znanstvenicima, UN-u. Ali mislite da je to itko tražio od mene? Za mondeni svijet, ja sam nitko. Nemam “medijski prostor”, kako se to kaže. To me ne sprečava da pišem, no ima posljedice s obzirom na sadašnji odjek toga što pišem, nadajući se da će taj rad moći biti koristan, plodan, i da čitatelji znaju čitati. *Vukovar nikad nećemo vidjeti* nije “mišljenje” ni “pamflet”, kao što u Francuskoj kažu oni koji su se radije otarasili onoga što kaže taj malo neugodni književni objekt. Nije ni “istina”, jer svatko ima svoju. On je dio stvarnosti utoliko što je ta stvarnost specifično ljudska. Eto što konfrontira misao s ponorima. Zato je uputno govoriti o tome, jer iako nije dobro reći svaku istinu, u javnoj sferi postoje istine koje se ne mogu prešutjeti. Recimo da šutnja o jednoj genocidnoj politici koja je postala očita, ili njezino nijekanje, ima u sebi nešto izrazito bestidno i odvratno. S obzirom na šutnju koja još uvijek pritišće taj rad, treba li smatrati da je odvratnost to što karakterizira ljudsko biće?

N. Kisić Kolanović: Rasplićući povijest najnovijeg rata na prostoru bivše Jugoslavije, Vi pokušavate dekonstruirati srpski nacionalizam s naglaskom na njegovu odbijanju da se suoči sa svojom odgovornošću za kolaboraciju s nacističkom Njemačkom tijekom Drugoga svjetskog rata. U diskusiju uvodite termin “pozitivni negacionizam” kada je posrijedi progon Židova i zamagljivanje događaja kroz isticanje tobožnjeg stoljetnog srpskog prijateljstva Srba prema Židovima. Koliko su tragični događaji u bivšoj Jugoslaviji utjecali na Vašu tezu da je manipuliranje povijesnim sjećanjem glavni uzrok masovnih pokolja, pa tako i onog u Srebrenici tijekom posljednjeg rata?

L. Lambrichs: Mislim da sam djelomice već odgovorila na ovo pitanje. Svejedno, pristupit ću mu drukčije. Ja svoj rad ne vidim kao “tezu”. On je interpretacija, u doslovnom smislu, koja polazeći od serije utvrđenih činjenica i od diskursa koje su te činjenice proizvele pokazuje mehanizam genocidnog ponavljanja kao nešto u što su svi upali. Drugim riječima, čovjek spontano ne vidi ono što mu je pred očima, to vam je dobro poznato ako se bavite epistemologijom, nego najprije vidi ono što mu je u glavi – odnosno svoje predrasude. Cijelo je pitanje u tome da sazna je li se sposoban suočiti s vlastitim predrasudama da bi se suočio sa stvarnošću koja te predrasude može mijenjati. U tom poslu ja sam se morala suočiti sa zapadnjačkim predrasudama, čitljivim u diskursu, u medijima, u presudama Haškog suda. Svi zapadni mediji još govore o “etničkom” ratu ili ratu među “skupinama”. I većina lokalnog stanovništva, hrvatskog, bosanskog, srpskog, pristaje na taj diskurs kojim su nadahnute presude Haškog suda, budući da danas razni povjesničari rekonstruiraju nacionalne mitologije i ne razumiju opću logiku tog rata. To je prilično složeno i

osjetljivo, jer se taj diskurs služi antropološkim diskursom da bi maskirao genocidnu stvarnost. Moje gledište sastojalo se u tome da preispitam predrasude naših vlada, koje predstavljaju nas. U Europi je 1991. prevladavao manihejski diskurs, utemeljen upravo na manihejskoj viziji Drugoga svjetskog rata. Prema takvoj viziji “svi Hrvati” bili su ustaše, a “svi Srbi” pokret otpora. Očita glupost, ali kao što znate, što je pretjerivanje veće, to bolje prolazi. Kao Grmekova supruga i netko tko je pratio zbivanja od 1991., brzo sam imala priliku suočiti se s predrasudama zasnovanim na velikom neznanju o Drugome svjetskom ratu u Jugoslaviji. Zaprepastila sam se koliko su te dominantne predrasude učinkovito maskirale ono što se zbivalo pred našim očima, jer prizore iz tog rata prenosili su svi zapadni mediji. Ako se pristanete suočiti s onim što se dogodilo u Vukovaru – a Vukovar označava početak jedne genocidne politike koja sav svoj smisao dobiva tek onda kad se napravi cjelina međusobno povezanih činjenica, zajedno s diskursima koji su se njima bavili – i ako pristanete povezati taj događaj s presudama koje se donose na Haškom sudu, suočili ste se s jednim golemim proturječjem. Onoga ili onu koja se ne boji misliti to proturječje može suočiti s psihičkim konfliktima koji mogu voditi u psihička stanja kroz koja je teško proći. Možda sam ja taj psihički i na kraju književni posao napravila zato da ne poludim, suočena s nesvjesnim u Europljana među koje i sama spadam. Povijesna svijest, danas, nije nešto što nastaje samo od sebe...

N. Kisić Kolanović: Domicilni povjesničari u Hrvatskoj (Srbiji, BiH itd.) skloni su vidjeti vlastitu naciju kao žrtvu. Što mislite o snažnoj obnovi nacionalizma u postkomunističkoj Europi?

L. Lambrichs: Oprezna sam s uopćavanjima, u to ste se mogli uvjeriti. Svaki je prostor specifičan i da bismo napredovali, mislim da je bolje ostati na specifičnosti prostora bivše Jugoslavije u vezi s Europom, iako ta specifičnost vjerojatno ima i neke rasvjetljujuće aspekte za druge prostore. Premda se čini vrlo zadovoljna svojom politikom, današnja Europa jako se žali, onome tko je želi slušati, na činjenicu da se svi smatraju žrtvama, Hrvati, Bošnjaci, Srbi, a ne vidi da je to izravna posljedica činjenice da Haški sud nije napravio razliku između napadača i napadnutog. To što vi zovete “obnovom”, ja bih nazvala “vraćanjem potisnutoga”, upotrijebivši klinički jezik. Nakon pada Berlinskog zida ono potisnuto, ono nemišljeno iz titovskog režima, vratilo se u stvarnost. I kao uvijek, povratak se zbio s određenim pomacima pa ga zato nitko nije vidio, iako su svi bili zasuti slikama. Nije slučajno da današnja Njemačka, kao što piše Habermas, ima “dvostruko povijesno pamćenje”, pamćenje Zapada koji je radio na Drugome svjetskom ratu, i pamćenje Istoka koji je proživio totalitarno iskustvo. Dakle i shvaćanje da postoji “njemački mentalitet” ili “francuski mentalitet” ima svoje granice. Mentalitet ljudi ovisi o njihovom iskustvu, o onome što čuju da se govori, o onome što čitaju i o njihovoj sposobnosti da se uzdignu nad to pojedinačno iskustvo, da na neki način prekorače sami sebe. Pitanje je kako danas, nakon iskustva totalitarizma i nakon iskustva ovoga genocidnog

ponavljanja, prijeći na demokratske režime a ne pribjeći institucijskom potiskivanju toga što se dogodilo. Današnja katastrofa jest to da Haški sud, zato što nije imenovao agresorsku državu, potiče takvo potiskivanje kod društava koja možda previše očekuju od svojih vlada i nemaju dovoljno iskustva s jakim napetostima koje postoje u demokratskoj raspravi. Nacionalizam je oblik identitetskog povlačenja, u svijetu u kojem svatko hoće biti priznat ne priznajući svoje odgovornosti, i boji se ne biti konsenzualan. Naglašavam činjenicu da svatko želi “biti u pravu”. No nije moguće da svatko bude svačija žrtva i u isti mah da svatko bude u pravu. Treba dakle precizirati tko je žrtva čega. Uzmete li primjer Tihomira Purde, možete reći da je on žrtva beogradskog pravosuđa, možete optužiti svoju vladu, ali i reći da je on žrtva činjenice da Haški sud, nesvjestan toga da je trebao suočiti Beograd s njegovim specifičnim odgovornostima, smatra da je beogradsko pravosuđe danas kompetentno suditi onima koje je napala JNA. Zapravo je to delirična situacija i ja danas mislim da je taj delirij UN-ovski – a to povlači za sobom brojna pitanja jer UN pretendira nametati “norme” za “svjetsko upravljanje”. Ako je UN-ovska “norma” prešućivanje agresije i genocidne specifičnosti, razumjet ćete da meni nije moguće da je prihvatim. A teško mi je vjerovati da bih mogla biti jedina na svijetu koja ima takav stav – ili stvarno treba očajavati nad čovječanstvom. U jednom takvom kontekstu ili smatrate da ste žrtva sustava, što je infantilni stav, ili smatrate da ste čimbenik sustava, subjekt a ne objekt, na ovaj ili na onaj način. Polazeći od toga, ako ste svjestan subjekt, prisiljeni ste zauzeti stav, snoseći sve posljedice.

N. Kisić Kolanović: Ako balkanski prostor shvatimo kao specifično povijesno naslijeđe, morat ćemo se složiti s konstatacijom bugarske povjesničarke Marije Todorove da postoji intelektualna sklonost percepciji tog prostora kao “drugog” tj. zaostalog u odnosu na Europu (Marija Todorova, Imaginarni Balkan, Beograd 2006.). Koliko je po Vama taj diskurs utjecao na intelektualnu nemoć Europe da artikulira kritiku tog iskustva nečovječnosti? Možemo li zaključiti da je izostanak jasne osude tog iskustva bio neka vrsta nasilnog odvajanja prošlosti od naših kulturnih i demokratskih potreba u sadašnjosti i budućnosti?

L. Lambrichs: Možda bi se najprije trebalo složiti da je to što vi zovete neljudskim, ljudsko u onom najbestijalnijem, najnesublimiranijem, najnemetaboliziranijem što u ljudskom postoji. Ljudsko koje prije čini negoli misli, a potom ne želi ništa znati o svojim odgovornostima. To je i ono grupno ljudsko, za koje zajednica znači silu i ono iskorištava njezinu moć, uživa u ubijanju i silovanju, osobito kad mu to odobri Država. To je ono ljudsko za koje više ne vrijedi nikakva civilizacijska zabrana. Ljudi ubijaju svaki dan, više ili manje civilizirano. I prešućivanje agresije u mojim je očima simboličan oblik zločina – u punom smislu riječi, naravno. Zločina koji se sastoji u nijekanju onoga što je drugi doživio i što se ipak zna, čak i onda kad mnogi to radije zaboravljaju. Možda je danas riječ o tome da se riješimo određenog oblika naivnosti. Ono što vi zovete “europski intelektualci” obuhvaća vrlo raznolike stavove. Neki su po-

držali Miloševića. Neki su se tome suprotstavili. Mnogi su, i sami podrijetlom s bivšeg jugoslavenskog prostora, izjednačili “sve nacionalizme” – što je stvorilo današnji konsenzus, za Europu ugodan jer se osjetila opravdana. Mnogi također nisu razumjeli što se zbiva i zašto. Većinu to danas više ne zanima, posvetili su se drugim temama. K tomu, što je to intelektualac? Svi sveučilišni profesori su intelektualci, akademici, pravnici, znanstvenici, povjesničari, antropolozi, sociolozi, pisci i drugi. Nije li Dobrica Ćosić intelektualac? Nije li Tuđman, kao povjesničar, bio intelektualac? Nije li Šešelj intelektualac? Problem je u tome što su mnogi od tih intelektualaca s prostora bivše Jugoslavije imali jak utjecaj u europskim veleposlanstvima i zapadnim medijima. Vama je sigurno teško zamisliti koliko sam se ja borila i još se borim s europskim znanstvenicima koji su se slijepo podredili Haškom sudu, bez podrobnije analize. Za mnoge zapadnoeuropske pravnike neprihvatljivo je kritizirati Haški sud. Čini se da oni rezoniraju binarno. Kao da se ne može kritizirati pogrešne postulate Haškog suda i istodobno tražiti da pravda bude zadovoljena. U biti mnogi Europljani ne misle da Haški sud nije ispunio misiju koja mu je bila povjerena. A međunarodni pravnici nisu se ponijeli kao pravnici, nego kao nesvjesni djelatelji pravde. Možemo se naime pitati jesu li oni svjesni svojih odgovornosti pred budućim generacijama. Većina se ljudi, znate, smatra besmrtnima, i kada nisu vjernici. Mislim da mnogi danas i ne pomišljaju da se sama organizacija UN-a ruga najelementarnijoj etici. Naša sveučilišta vrve “etičarima” koji brkaju etiku i moral. Naši znanstvenici zamišljaju da će, u mozgu, naći centar za moralne vrijednosti. Ja ne vjerujem da bi se skeniranjem mog mozga otkrilo što sam napravila i zašto, iako zapravo govorim samo ono što je očito. Ali postoje očitosti koje nisu za svakoga očite i većina im se opire, bar u prvo vrijeme.

N. Kisić Kolanović: Očito je da se zemlje bivše Jugoslavije institucionalno približavaju Europi s vrlo neusklađenom slikom svoje nacionalne prošlosti. Mi se još uvijek sporimo oko toga jesu li heroji bili komunisti ili nacionalisti, svoju komunističku prošlost svladavamo rušenjem partizanskih spomenika. Koliko takva društvena traumatiziranost ometa nadu u našu zajedničku europsku budućnost?

L. Lambrichs: Mislim da je razumno ne uljuljkivati se lažnim nadama. Treba znati da muškarci neće oprostiti i da će sinovi sve ponoviti ako se ne obavi što rigorozniji rad na međugeneracijskoj predaji. Čini mi se da je pitanje “heroja” *par excellence* muško pitanje, i iz generacije u generaciju vide se nastrane posljedice. Ja mislim da su veterani koji su se suprotstavili napadu JNA na Hrvatsku i BiH, bez obzira na nacionalnost, postupili normalno. Ono što nije normalno jest to da Haški sud to još uvijek ne priznaje, a zasjeda petnaest godina. Od časa kad postoji, “pravo na rat” podrazumijeva i pravo na obranu, za napadnute. Zapanjujuće je odricati im to pravo, a to istodobno otvara ponore. Čovjek se ima zašto pitati misle li međunarodni pravnici. Pitanje vaše komunističke povijesti vodi do pitanja komunističke historiografije i njezinih današnjih utjecaja. Što se mene tiče, ja sam je morala preispitati u vezi s pobunom u

Villefrancheu, a to mi je omogućilo da preispitam i francuske predodžbe. No neki lokalni povjesničari, pa i udruge bivših pripadnika Pokreta otpora, nisu baš dobro prihvatili takvo preispitivanje. Spomenik je na koncu svejedno promijenjen i demontirane su manipulacije povijesnim pamćenjem u kojima je sudjelovalo dosta naših bivših Jugoslavena. Što se tiče pitanja traume, s tim je kliničkim pojmom uputno postupati tankoćutno i ne primjenjivati petparačku psihologiju. Ljudi se obično jako dobro oporave od “normalnih” ratova, ako mogu tako reći. No ono što je u ovoj povijesti traumatično jest međunarodno negiranje genocidne činjenice. Jer ta negacija onemogućuje mišljenje i pridonositi povećanju mentalne konfuzije.

N. Kisić Kolanović: Vaša zajednička knjiga s Mirkom Grmekom o pobuni 13. pionirskog bataljuna SS-divizije hrvatsko-muslimanskog sastava u Villefrancheu 1943. izazvala je pozornost u Hrvatskoj prvenstveno zato što ste taj povijesni događaj prikazali kao posljedicu kompleksne interakcije brojnih čimbenika, zbog čega je on mogao biti drugačije recipiran kao mjesto sjećanja. U ovom projektu preuzeli ste ulogu povjesničarke koja iznad svega želi otkriti dokumente i utvrditi jasne činjenice. S druge strane nailazili ste na segment nepoznatog koji unutar teksta zauzima svoje mjesto u obliku interpretacije. U kojoj mjeri historiografija po Vama podnosi fikcionalizaciju a da to bitno ne utječe na stvarni prikaz događaja?

L. Lambrichs: Ako je rigorozan, povijesni rad obično nastoji smanjiti udio imaginarnoga koje je povezano sa svakim oblikom neposredne rekonstrukcije. S obzirom na sadašnju situaciju oko rada na pobuni u Villefrancheu, ne mislim da će se otkriti dokumenti koji će radikalno dovesti u pitanje smisao tog europskog događaja koji se zbio na francuskome tlu. U beogradskim arhivima nesumnjivo postoje dokumenti koji bi mogli dopuniti naš rad, precizirati elemente, sigurno preoblikovati neke pojedinosti, ali u bitnome mi se čini da je taj rad prilično rasvjetljujući za ono što se dogodilo 1943., ali u isti mah i za ono što se dogodilo 1991. godine. Europski postupci koje smo pratili čine mi se i za europske povjesničare rasvjetljujući. Zapravo se taj događaj, dugo smatran lokalnom anegdotom, na kraju zahvaljujući našem radu urezao kao europski događaj koji uključuje građane s bivšeg jugoslavenskog prostora. S toga gledišta to više nije francuski nacionalni događaj. No, dakako, taj je rad izazvao mrštenje nekih naših “nacionalnih” povjesničara.

N. Kisić Kolanović: Na rastućem istraživačkom polju opće sociologije razumijevanja dokazano je da je historijsko razumijevanje jednako ukorijenjeno u sposobnost subjekta da se prenese u njemu nepoznat psihički svijet. S obzirom na to da ste književnica koja zalazi u domenu historiografije, pronalazite li dodirne točke između književnika/ca i povjesničara/ki?

L. Lambrichs: Dodirna točka je očita: oni pišu. Čini mi se da su zanimljivije razlike, obvezujuća pravila. Pisac ima pravo izmišljati, zamišljati, “pričati priče”

u koje se projiciraju druga ljudska bića i u njima se prepoznaju. Pritom se služi jezikom, eventualno izumi neku novu formu. Pisac ne mora misliti to što radi, može se prepustiti mašti, a to mu omogućuje da prekorači sebe jer će njegovo djelo, ako je uspješno, napajati druge duhove koji će se u njemu prepoznati. No i pisac je u izravnom i aktivnom dodiru sa stvarnošću jer je ljudsko biće – Freud je to dobro znao. Povjesničara pak obvezuju dokumenti, a oni pokazuju sve moguće vrste proturječja koja je uputno ne izbjegavati i nastojati ih razriješiti, uza spremnost da se djelomice i prevariš. On načelno nema pravo nijekati stvarne činjenice, poznate svima, i računa na dokumente da bi rasvijetlio te činjenice. Kad govorim o rasvjetljavanju, mislim na to da se činjenicama da njihov smisao, u kolektivnom pamćenju. Kolektivno pamćenje proizvodi sam povjesničar. Njegova je odgovornost dakle znatna, jer će se u skladu s njegovim kazivanjem odgajati djeca. Gradi li on nacionalnu mitologiju? Ili piše onakvu Povijest kakva se stvarno dogodila? Dakako da povjesničar nikad ne kaže sve. No ne očekuje se da ono bitno niječe ili ne zna. Kažete da je korijen povijesne spoznaje u sposobnosti subjekta da se prenese u psihički život koji nije njegov. Ne čini mi se da je to obilježje akademske povijesti. Ona daje prednost upravo dokumentima i činjenicama, ne zanimajući se za to da se činjenice tiču ljudskih bića koja trpe njihove posljedice. Akademska povijest nastoji biti “objektivna” u smislu da nastoji objektivizirati činjenice podastirući ih na što rigorozniji način. Pisac, naprotiv, obično ima dovoljno imaginacije da se može poistovjetiti s drugim ljudima i zamisliti što se njima dogodi kada je uništen njihov grad i sve ono što vole. Osobitost mog postupka sastoji se u tome da se združuje dva obično odvojena znanstvena postupka: uobičajeni povijesni postupak koji rekonstruira kolektivno pamćenje i klinički pristup psihi koji se bavi psihičkim mehanizmima pojedinog subjekta. Iako ja nisam bila pod bombama, znam ponešto o tome kako se danas mogu osjećati oni koje Haški sud tretira kao zločince iako su se samo branili od agresije. Imaginacija je dakle korisna i za to da se “događaj misli”, kako kaže Hannah Arendt. Ne zaboravite da je genocid nešto što je teško misliti. Toliko teško da je Haški sud pokolj u Srebrenici osudio kao “genocid” – što je pojmovni apsurd, jer s takvim stilom rasuđivanja trebalo bi smatrati da je i pokolj na Bleiburgu “genocid”, scenarij je usporediv. Bi li Englezi to prihvatili? S jedne strane ne vjerujem da bi, a s druge mislim da bi bili u pravu jer bi se upravo to ubrajalo u sadašnju banalizaciju pojma genocid. No što činiti kada u banalizaciji sudjeluje i sam Haški sud? Uputno je biti precizan. Srebrenica je posljednji pokolj u nizu vrlo specifičnih zločina koji je započeo u Vukovaru. Upravo ukupnost tih zločina i njihove specifične osobine dopuštaju mi da danas govorim o nedvojbenoj genocidnoj politici. Što se tiče specifičnosti genocida, najprije, to je zločin Države. Izolirani pojedinci ne mogu počinuti genocid – i tu je paradoks ovog međunarodnog pravosuđa koje sudi “pojedincima” da ne bi, kaže, sudilo narodima. Ono što međunarodno pravosuđe ne želi ili ne može, jer ga ne smatraju kompetentnim za to, jest suditi Državi odgovornoj za genocidnu politiku jer bi suđenje Državi stvorilo pravni presedan problematičan za druge Države. Ali pojedinci mogu samo, ako smijem tako reći, počinuti pokolje. Da bi se radilo o genocidu,

potreban je određeni broj združenih elemenata koje sam precizirala u drugim tekstovima, i doprinos svih državnih aparata. Danas bi se dakle radilo o tome da se sudi toj bivšoj jugoslavenskoj, totalitarnoj Državi – što Haški sud neće učiniti jer ta država više ne postoji, iako u glavama i povijesnim pamćenjima još postoji. Umjesto da se pišu nacionalne povijesti, čini mi se da bi danas bilo bolje, ako se želi pridonijeti stvarnom pomirenju, raditi transnacionalno. A to bi značilo izići iz službenog europskog diskursa i u isti mah izići iz nostalgije koju toliki komunisti još osjećaju za titovskom Jugoslavijom usprkos onome što je prouzročila. Na stranu činjenica da su ljudi uvijek nostalgični za iluzijama iz djetinjstva, teško mi je, kao odrasloj osobi i svjedoku tog rata, shvatiti kako netko može biti nostalgičan za totalitarnim režimom koji je proizveo takvu ljudsku katastrofu. To si mogu protumačiti jedino kao strast neznanja koja pokreće većinu diskursa, koliko god oni naizgled bili znanstveni.

S francuskoga prevela Marija Bašić

SUMMARY

CONFRONTING THE PAST - AN INTERVIEW WITH LOUISE L. LAMBRICHS

Louise L. Lambrichs, a French novelist and essayist, was born in 1952 in Boulogne-Billancourt. She graduated with a degree in philosophy and earned a doctorate in literature. Today she is a professor at the Faculty of Political Sciences in Paris (Collège Universitaire de Sciences Po). During the last ten years Lambrichs has been researching the war in the former Yugoslavia led by the conviction that the wartime destruction in the former Yugoslavia affected many people while at the same time “very few understood the ideological origins of this war and many, rather than helping to establish courts which would be desirable in the struggle against falsifying history, continue to spread a discourse which, confusing spirits, introduces obstacles to a peaceful execution of international justice”. Dealing with traumatic events of the 20th century which include such issues as responsibility for mass crimes, race and other discrimination, the functioning of law and justice in an international context in terms of sanctioning crimes against humanity, etc., Lambrichs has in many ways contributed to an understanding of the ultimate ideological and ethical implications of our most recent historical events. This work approaches the efforts by historians to more clearly articulate the concept which is today aptly called “confronting the past”. Analyzing the recent traumatic past Lambrichs sees as a necessity in strengthening democratic and moral values in society. The *Časopis za suvremenu povijest* is publishing this discussion with Lambrichs on all the subjects mentioned above.

Key words: historiography, confronting the past, war crimes, crimes against humanity